

Bursa Şehri'nin Ekonomik Durumu (1923-1950)

Mehmet Kaya* - Muttalip Ata**

Giriş

Bursa, jeopolitik konumuyla önemli bir merkez konumundaydı. Tarihi süreçte bu konumu şehir ve çevresinin önemini arttırmıştır. Bu durum şehrin ekonomik alanda gelişmesine katkıda bulunmuştur. Nüfusun yoğunluğu şehirde ticareti olumlu yönde etkilemiş, bölgede İstanbul'dan sonra ikinci merkez haline gelmiştir. Çeşitli ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü şehir, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu olumsuz durumun etkilerinden, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kurtularak, tekrar önemli üretim merkezlerinden biri olmuştur.

II. Meşrutiyetle birlikte toplumda yaşanan değişimler sosyal ve ekonomik hayatta etkisini göstermiştir. Şehrin İstanbul'a yakınlığı, Mudanya ve Gemlik iskeleleri ticari faaliyetler için bulunmaz bir fırsat durumundaydı. İttihat ve Terakki'nin siyasal, sosyal alanlarda olduğu gibi ekonomik hayata dair yeni düşünceleri hayata geçirmesi bu faaliyetlerin daha da artmasını sağlamıştır.

II. Meşrutiyetle birlikte şirketleşme girişimleri, kooperatifler, Türklerin de azınlıklar gibi ticaretin içinde etkin bir rol oynama isteği, İttihat ve Terakki'nin izlediği milli iktisat politikasına uygun olduğu gibi, şehrin ekonomik canlılığını da olumlu yönde etkilemişti. Bu anlamda II. Meşrutiyet'ten başlayarak şehirdeki ekonomik faaliyetleri ele alıp, bunların Cumhuriyet ile birlikte gelişmelerini değerlendirmeye çalışacağız. Konumuzun ilk başlığı olarak Cumhuriyet öncesi ekonomik gelişmenin önemli bir işareti olan şirketler ele alınacaktır. İttihat ve Terakki'nin 1911 yılından itibaren uygulamaya koyduğu Türklerin ekonomik hayata daha fazla katkı sağlama

* Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Niğde/TÜRKİYE, kayamehmet@ohu.edu.tr

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Niğde/TÜRKİYE, muttalipata@gmail.com

girişimi, Türk ve Müslüman unsurun şirketlerde daha etkin istihdamını sağlamaya yönelik kanunlar bu alanda belirtilebilecek bazı çabalar olarak gösterilebilir. Osmanlı'dan Cumhuriyet rejimine geçişle birlikte faaliyetlerini sürdüren şirketlerin zaman içindeki durumu üzerinde durulacaktır.

1. Şirketler

a. Bursa Mensucat-1 Osmaniye Anonim Şirketi

İttihat ve Terakki II. Meşrutiyetle birlikte ülkede ticari faaliyetleri teşvik, Türk ve Müslümanların da ticari faaliyetlere etkin bir şekilde katılabilmelerini sağlamak ve sermaye birikimini oluşturmak için anonim şirketler kurulmasını teşvik etmiştir. Bu anlamda Müslümanların ve Türklerin de ekonomik hayatta yer alabilmeleri için Batı Anadolu ağırlıklı - İstanbul, Bursa ve İzmir şirketlerin kurulmasını desteklemiştir. Zaten bu durum 1911'den sonra daha da belirginleşecek olan milli iktisat politikasına da uygundu.

Teşvikler doğrultusunda merkezi Bursa ve başka şehirlerde de şube açabilme hakkını sahip olmak üzere, "imalat-ı nesciye" (dokuma) alanında faaliyet göstermek üzere otuz sene müddetle Necib Efendi'ye Şura-yı Devlet ve Meclis-i Vükela'nın 20 Nisan 1910 tarihli kararıyla 10.000 lira sermayeli Bursa Mensucat-1 Osmaniye Anonim Şirketini kurmasına ruhsat verildi.¹

Şirketin kurucuları arasında Bursa Sanayi Mektebi Müdürü Baha Hakkı, kumaş taciri Raif Efendizade Mehmet Nazif, Hüdavendigâr Ziraat Müfettişi Ahmet Hamdi Beyler yer almaktaydı. Osmanlı vatandaşlarını yer aldığı şirket, dokumacılık alanında faaliyet gösterecekti. Sermayeyi teşkil eden hisse senetlerinin yüzde onu ödenmedikçe şirketin devir ve satışı yapılamayacaktı. Senetlerin zamanında ödenmemesi durumunda hiçbir şekilde ihtar edilmeden, yıllık yüzde altı faiz uygulanacaktı. Şirket ödenmeyen senetleri Bursa ve İstanbul borsalarında satışa çıkaracak, burada satılmazsa müzayede ile satışı gerçekleştirebilecekti.²

Şirketin kuruluşunda kumaş taciri Hacı Abdullahzade Mehmet Tevfik Bey idare heyetinin başkanlığına seçildi. İkinci başkanlığını ise Nikodimos Efendi yürütmekteydi. Heyet haftada bir toplanmakta olup, görevini üç sene süreyle yerine getirmekteydi. Süre bitiminde idare heyeti yeniden

1 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO.), 3757-291744, (1), 16 Mayıs 1326.

2 BOA., BEO., Sadaret Divan-ı Hümayun-Mukavele (A. DVN. MKL), 50/15, (2/1), 3 Mayıs 1326.

seçilmekteydi. Üyelerin heyette yer alabilmeleri için en az yüz hisseye sahip olması gerekiyordu. Toplantılar kayda geçirilmekte, sonunda üyelerce görüşme tutanağı imzalanmaktaydı. Toplantıya katılamayacak üye/üyeler bir başka üyeye vekâlet verebilmekteydi.

İdare heyetinden başka, bütün hisse sahiplerinin katıldığı her yıl, Nisan ayında düzenlenen genel kurul toplanmaktaydı. Şirket ortakları toplantı öncesinde hisselerini şirketin belirlediği yere teslim etmek zorundaydılar. Toplantı tarihi basında ilan edilip, eğer dörtte bir çoğunluk sağlanamazsa on beş gün sonra, ikinci toplantı düzenlenmek durumundaydı. Her beş hisse sahibi bir oya sahipti, her bir ortağın beş oydan fazla oy hakkı yoktu, genel kurul kararları bağlayıcı nitelikte idi.

Şirket gelirinin yüzde onu ihtiyat akçesine ayrılmakta, yüzde onu idare üyeleri ve ustabaşıya, kalan yüzde seksen de ortaklara kâr payı olarak dağıtılmaktaydı. Şirketin fesih durumu genel kurul kararıyla gerçekleştirilecek, sermayenin yarısının kaybedilmesi halinde genel kurul feshe karar verebilecekti.³

Şirketin Cumhuriyet'in ilanyla birlikte gelişimini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bu anlamda 10 Mayıs 1924 tarihinde yapılan şirket genel kurulunda sermayenin 5.000 liraya yükseltilmesi ile tüzüğün 4. maddesinde yapılan değişiklik bakanlar kurulu onayı ile kabul edildi.⁴

b. Hüdavendigâr Osmanlı Seyr-i Sefain Anonim Şirketi

Şirketleşme çabalarının bir diğeri örneği 20.000 Osmanlı Lirası sermaye ile merkezi Bursa olmak üzere sahillerde yolcu ve eşya taşımak amacıyla ve otuz sene süreyle, 8 Şubat 1911'de Hüdavendigâr Osmanlı Seyr-i Sefain Anonim Şirketi kuruldu.⁵ Şirketin kuruluş ruhsatı İnegöllüzade Saffet Bey adına alınmıştı.⁶

Şirketin yirmi bin Osmanlı Lirası sermayesi her biri birer liralık yirmi bin hisseye ayrılmıştı. Şirket yayımladığı dahili nizamname ile işleyişi belirlemişti. İttihat ve Terakki'nin izlediği politika doğrultusunda kurucular ve idare heyetinin Osmanlı vatandaşı olması şarttı. Şirket ortakları hisse senetleri en fazla beş taksitte ödemek zorundaydılar.

3 BOA., BEO., A. DVN. MKL, 50/15, (2/3-4), 3 Mayıs 1326

4 BCA., Bakanlar Kurulu Ortak Kararları, 030.18.1.1/10.34.18., Ek 180-40, 20 Temmuz 1924.

5 BOA., BEO., A. DVN. MKL, 51/19, (Şubat 1911).

6 BOA., BEO., 3857-289217, (1), 13 Şubat 1911.

İdare heyeti on kişiden meydana gelmekte ve üç yıl süreyle görev yapmaktaydı. Haftada en az bir defa üye sayısının yarısından fazlasıyla toplanmakta, oylamada eşitlik sağlandığı takdirde karar reddedilmekteydi. Böyle bir karar idare heyetinde bir caydırıcılık olarak düşünülebilir. İdare heyetine seçilebilmek için en az yüz hisse senedi sahibi olmak gerekiyordu. Bu üyelerin hisse senedi şirket sandığında tutulmaktaydı. Görevleri süresince senet devri söz konusu değildi. İdare heyetinin toplantılara devamını sağlamak için üç toplantıya mazeretsiz katılmayanların üyelikten çıkarılıp yerine başka bir kişinin üye seçilmesi 29 Mart 1914 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla onaylandı.⁷ Bu suretle idare üyelerinin toplantılara katılmasını sağlamak amacıyla dahili nizamnamenin 12. maddesinde değişiklik yapılmıştı.⁸ Heyet yetkilerinin bir kısmını ya da tamamını dışarıdan belirleyebileceği kişilere devretme hakkına sahipti. Her yıl düzenlenen genel kurula şirket hesaplarını sunmak zorundaydı.

Hükümet şirketlerin genel kurul toplantılarına görevlendirdiği komiser ile iştirak etmekteydi. Genel kurul toplantıları her yıl Nisan ayında düzenlenmekteydi. Genel kurul toplantısı çağırısı toplantıdan bir ay önce biri Resmî Gazete olmak üzere, çeşitli dillerde yayımlanan üç gazetede ilan edilmekteydi. On hissesi olan ortakların katılabildiği toplantıda bir kişi en fazla on oy kullanabilmekteydi. Toplantı ortak sayısının dörtte birinden az olduğu durumda ertelenmekte, ikinci toplantı için mevcut üyelerle yapılmakta idi. Karar aşamasında oylama yapıldıktan sonra en çok hisseye sahip iki üye oyları toplamaktaydı. Oy çokluğu ile alınan kararlar toplantıya katılmayan üyeler için de bağlayıcı idi. Hükümet onayıyla başka bir şirketle birleşme hakkı tanınmıştı. Önceki ifade ettiğimiz şirkette olduğu gibi sermayenin yarısının kaybedilmesi durumunda şirketi fesih yetkisi genel kurulda alınabilmekteydi.⁹

Şirketin zaman içinde bazı sorunlarla karşılaştığı görülmektedir. Bu anlamda 1912 yılının Mayıs ayı sonlarında Mudanya-İstanbul arasında sefer yapan şirkete Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi'nin Mudanya Acente sorumlusu Aleksandros Goytano Efendi zorluk çıkarmakta idi.¹⁰ Şirket vapurlarının Mudanya'ya yanaştırılmaması ve belirtilmeyen diğer zorluklar karşısında çaresiz kalan şirket Dahiliye Nezareti vasıtasıyla Ticaret ve Ziraat Nezaretine

7 BOA., Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 234/77, 29 Mart 1914.

8 BOA., BEO., 4274-320534, 6 Nisan 1914.

9 BOA., MV, 234/75, 29 Mart 1914.

10 BOA., Dahiliye Nezareti İdare Kısmı (DH. İD), 134/8, 9 Haziran 1912.

bunun önlenmesi için başvurdu.¹¹ Edinebildiğimiz bilgiye göre, bu durum 1913 yılının başı itibariyle henüz çözüme kavuşmamıştı.¹²

c. Bursa Konservecilik Komandit Şirketi

Bursa'da anonim şirket nizamnamesinin düzenlenmesiyle hareket etmeyip, komandit şirket tüzüğüne göre hareket eden Bursa Konservecilik Komandit Şirketi, 18 Nisan 1914'te kuruldu. Milli iktisat düşüncesinin bir örneği olan şirket kurucuları Şefik Bey, Edip Bey, Cevdet Bey, Kemal Bey, İbrahim Bey, Reşat Bey gibi Türklere oluşmaktaydı.

Şirket sermayesi 1.500 Osmanlı altını olup bir kat daha arttırılması öngörülmekteydi. Tahvillerin her biri 2.000 Osmanlı Lirası olup, biri peşin, diğeri de bir ay içinde ödenmek şartıyla verilmekteydi. Genel kurul idare heyetinin toplantısından beş gün sonra toplandığında hesapları kontrol etmekteydi. Kararlar en az dörtte bir esasıyla alınmaktaydı. Üç kişilik bir teftiş kurulu yıl içindeki çalışmalarla ilgili genel kurulu bilgilendirmekteydi.

Yıl sonunda şirket bilanço hazırlamakta, masraflar çıkarıldıktan sonra yüzde elli ortaklara verilmekte, kalan kısım idare heyetine verilmekte, kalanı ise sermayeye aktarılmakta idi. Şirketin mevcut nizamnamesinden başka dahili nizamnamenin de ayrıca yayımlanacağı belirtilmekteydi.¹³

d. Bursa Ticaret ve Ziraat Odası

Şehrin ekonomik canlılığı sebebiyle, İstanbul'dan sonra, 18 Nisan 1889 tarihinde kuruldu. Kuruluşunda oda başkanlığını Parsih Efendi yürütmekteydi. İdare heyeti Filibeli Kirkor Efendi, Agop Balabanyan Efendi, Ohanes Boduryan Efendi, Ohanes Hampursan Efendi, Atanas Demciyan Efendi gibi gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının öncülüğünde kurulmuştu. Oda ticaret, ziraat ve sanayi alanında çalışmaları desteklemekteydi. 1890 yılında oda üyelerinden Murat Efendi Sanayi adıyla iki sayılı bir risale yayımladı.¹⁴

Ticaret Odası şehrin ekonomik zenginliği nedeniyle kısa sürede gelişti. Zaman içinde hizmeti bulunanlar ödüllendirildi. 1902 yılının Eylül ayında Ticaret ve Sanayi Odası ikinci Kâtibi Ahmet Lütfü Efendi'nin taltif

11 BOA., DH. İD, 75/64, 27 Mayıs 1912

12 BOA., DH. İD, 134/13, 1 Ocak 1913.

13 *Bursa Konservecilik Komandit Şirket Nizamnamesi*, Bursa 1914, s.2-7.

14 Faruk Üsküdarı, *Eski Bursa'dan Notlar*, Bursa Sanayi ve Ticaret Odası Yayını, Bursa 1972, s. 13.

edilmesi için Dahiliye Nezaretine teklifte bulunuldu.¹⁵ Mayıs 1907 itibariyle İnegöllüzade Safvet Bey Ticaret Odası başkanıydı. Kendisine başarısından dolayı aynı yıl üçüncü, üyelerden Hacı Beşezade Rıza Bey, Şükrü Bey, İsmail Hakkı Bey ve Müctebazade Mustafa Efendi dördüncü dereceden nişanla ödüllendirildi.¹⁶ Bu yıl içinde odanın adı Ticaret, Sanayi ve Ziraat Odası adıyla değiştirildi. Ticaret Odasının kuruluşu itibariyle çalışmalarını yürüttüğü yer hakkında bilgimiz olmasa da 1907 yılının Aralık ayında Ulu Camii civarında kendisine ait bir yere taşındığı anlaşılmaktadır.¹⁷ Padişah Mehmet Reşat'ın tahta geçişini tebrik etmek üzere, 1909 yılında Bursa'dan da bir heyet gönderildi. Heyette Bursa Valisi ve Belediye Reisi ile birlikte Ticaret, Sanayi ve Ziraat Odası Reisi Safvet Bey de yer aldı.¹⁸ Cumhuriyetin ilanına kadar odaya 313 Türk, 437 gayrimüslim üye kaydedildi.¹⁹

Cumhuriyetin ilanı sonrasında, Ticaret ve Sanayi Odası faaliyetlerini genişleterek sürdürdü. 1926 yılında oda faaliyetlerini düzenlemek için nizamname hazırlandı. Bu nizamname ile oda teşkilatı baş kitabet, muhasebe, istihbarat ve neşriyat, esnaf teşkilatı denetim bürosu, evrak, tahkikat ve sicil kısımlarından oluşmaktaydı. Tahkikat bölümü on beş gün aralıklı toplanmakta, bölgenin üretim-tüketim, ihracat hakkında bilgi toplayıp bunları istatistiksel veriler halinde düzenlemekte, yurt içi ve yurt dışı ticaret odaları ile iletişime geçmekte, bölgeye yönelik pazar ve panayırkların tarihlerini belirlemektedir.

Cumhuriyetin ilanının sonrasında 1926 yılında odanın başkanlığını Hacı Safvet Bey yürütmekteydi. Oda faaliyetlerini içeren mecmua da yayımlanmaktaydı. Bu yılda Eczacı Şükrü Bey, Hesap müfettişi Nasuhi Esad Bey, Hacı Abdullah Efendi, Şehbazzade Ahmet Efendi, Hacı Ethem Efendi, Necip Bey, Bölge Ticaret Müdürü Mesut Bey, Başkâtib Ali Nasuhi Bey odanın yönetim kurulu üyesiydiler. Ticaret odasının prensibi olarak yönetim kurulunda olanların ticaretle uğraşmaları yasaktı. Oda bünyesinde Tasarruf ve Teavün Sandığı adıyla bir yardımlaşma teşkil edilmişti.²⁰

15 BOA., Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH. MKT), 582/32, 23 Eylül 1902.

16 BOA., Yıldız Mütenevvia Evrakı (Y. MTV), 297-87, 3 Şubat 1910.

17 BOA., DH. MKT, 13 Aralık 1907.

18 BOA., DH. MKT, 2807/75, 8 Nisan 1909.

19 Üsküdarî, *age.*, s. 3.

20 "Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Dahili Nizamnamesi Teşkilat-ı Dahiliye I", *Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, C I, S. 1, Eylül 1926, s. 13;"Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Heyeti", *Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, C I, S. 1, Eylül 1926, s. 2; "Bursa Ticaret ve Sanayi

e-Ticaret ve Zahir Borsası

Cumhuriyetin ilanı sonrasında 1924 yılında Bursa Ticaret Odası bünyesinde Ticaret ve Zahir Borsası kuruldu. Borsa nizamnamesi 4 Nisan 1887 tarihinde yayımlanan Borsalar Kanunu'ndan yararlanılarak hazırlandı.²¹ Borsa kanununun İnegöl'de açılacak borsa için de uygulanması kararlaştırıldı.²² Bu nizamnameden sonra, Bursa Ticaret ve Zahir Borsasında ve diğer borsalarda uygulanmak üzere, ipek kozası alım-satımıyla ilgili yönetmelik 13 Temmuz 1926 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla yürürlüğe girdi.²³ Borsa nizamnamesinin bazı maddelerinde zaman içinde değişiklikler yapıldı. Bu anlamda 3, 12, 33. maddeleri değişikliğe uğradı.²⁴

Borsaya kayıtlı üyelerden yedi kişilik bir idare heyeti seçilmekteydi. Heyetteki görevler hükümet komiseri başkanlığında seçimle belirlenmekteydi. Üç defa mazeretsiz toplantıya katılmayan idare heyeti üye/üyeleri kuruldan çıkarılmaktaydı. Heyet üyesi olabilmek için aylık 2 lira ödenmesi ve birinci sınıf borsa üyesi şartı aranıyordu.

Borsaya katılmak isteyen tüccarın durumuna göre ücret belirlenmişti. Ayrıca simsarlar için her masa başına da ayrı bir tarife geçerliydi. Ziraat aletleri edinilebilmesine katkı sağlamak, iyi cins hayvan yetiştirmesini teşvik etmek borsanın görevleri arasındaydı.

Borsada alım-satım işlemleri her yıl Nisan ayında başlayıp Eylül ayı sonuna kadar devam etmekte, gece saat on bir ile sabah saat beş, gündüz ise sabah altı ile on bir arasında yapılmaktaydı. Kış sezonunda saat ayarlanmasına gidilmekteydi. Bu saatler dışında alım-satım gerçekleşmiyordu. Simsarlar belirlenen ücret dışında bir alım yapamazlardı. Kurallara uymayanlara kınama, borsadan bir süre uzaklaştırma, atılma gibi cezalar getirilmişti.²⁵

Odası Dahili Nizamnamesi Teşkilat-ı Dahiliye I", *Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, C I, S. 2, Teşrinevel 1926, s. 41-42.

21 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA.), Başbakanlık Kararlar Dairesi Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.1/10.22.8., Ek-176-3, (1), 29 Haziran 1924.

22 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 030.18.1.1/22.79.5., Ek 176-36, 19 Aralık 1926.

23 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 030.18.1.1/19.42.14., Ek 176-27, (1), 13 Temmuz 1926.

24 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı Evrakı, 030.18.1.1/30.48.11., Ek 176-54., 29 Temmuz 1927; BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 030.18.1.1/22.51.16., 12 Temmuz 1931.

25 "Bursa'da Tesis Olunacak Ticaret Borsaları Talimatnamesi", *Bursa Ticaret ve Sanayi Odası*

Elimizde borsanın açılışından 1925 yılının Temmuz ayı sonuna kadar işlem hacmi konusunda bilgi mevcuttur. Buna göre, 12.677 işlemde 869.741 liralık bir alım-satım gerçekleşmişti. Bu sürede 82 üye borsaya kaydedilmiş ve üyelere 177 lira gelir sağlanmıştı. Bunun yanında simsarlardan da 133 lira bir kazanç sağlanmıştı. Ağustos başından Şubat 1926'ya kadar, 129 yeni üye kaydı söz konusuydu. Yedi aylık dönemde 4.574 lira gelir elde edildi, giderler için de 2.006 lira harcandı.²⁶

f. Bursa Kaplıcaları Türk Anonim Şirketi

Şehir sıcak su ve kaplıca bakımından zengin bir kaynağa sahipti. Cumhuriyetin ilanı sonrasında bundan daha iyi faydalanabilmek için 9 Haziran 1926'da merkezi İstanbul'da olmak üzere, sıcak su, banyo, oyun alanı ve lokanta gibi çeşitli birimlerden oluşacak Ticaret Kanunu'nun 202. maddesi gereğince Bursa Kaplıcaları Türk Anonim Şirketi Kuruldu. Şirketin kuruluşuna Mustafa Kemal Paşa'nın desteği söz konusuydu. Şirket kurulmadan önce Bursa kaplıcalarının durumu Sıhhiye Müfettişliğine incelenmiş, bu konuda olumlu görüş bildirildikten sonra şirket kurulmuştur.²⁷ Şirketin kuruluşundan yaklaşık 8 ay sonra Evkaf Genel Müdürlüğü 923 numaralı kanunda yapılan düzenleme ile ortak oldu.²⁸

Şirket doksan dokuz yıl süreyle 150.000 Türk Lirası sermaye ile faaliyete başladı. Ancak, ilerleyen dönemde şirket bünyesinde yer alan lokanta, otel ve diğer tesislerin varlığı da dikkate alındığında sermayenin 900.000 liraya kadar çıkarılması öngörülmekteydi.²⁹ Genel kurul şirket sermayesini bir buçuk misline yükseltmeye yetkili idi. Toplantıdan on beş gün önce belirlenen miktar şirket hazinesine aktarılacaktı. Borcunu ödemeyen ortakların senetleri şirket tarafından satışa çıkarılabilecekti.³⁰

Genel kurul süresi üç yıl olan altı ile on iki üye arasında sayısı değişen idare heyeti seçmekteydi. İdare heyeti üyelerinin 2.500 lira değerinde en az 250 hisseye sahip olması gerekiyordu. İdare heyeti duruma göre yılda en az iki defa toplanmaktaydı. Merkezi İstanbul'da olan şirketin toplantı için

Mecmuası, C I, S 4, Kanunvevel 1926, s. 107.

²⁶ *Bursa Vilayet Salnamesi 1927*, Bursa 1927, s. 263.

²⁷ BCA., Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Evrakı, 30.10.0.0/176.213.4., Ek 193, 9 Haziran 1926

²⁸ BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.1/23.18.5, 20 Mart 1927.

²⁹ BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.1/25.38.13, 22 Haziran 1927.

³⁰ *Bursa Kaplıcaları Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelesnamesi*, İstanbul 1928, s. 3-4.

üye sayısının yarısından fazla olması gerekiyordu. İdare heyetinde ölüm vb. sebeplerle boşalma olduğunda genel kurul toplantısına kadar geçici olarak atama yapılmaktaydı.

Genel kurul yol sonundan itibaren en geç üç ay içinde toplanmak zorundaydı. Ortakların yarından fazlasının isteği, idare heyetinin lüzum görmesi nedeniyle genel kurul olağanüstü toplanabilmekteydi. Genel kurul toplantısında ortaklardan üçte birinin hazır olmaması halinde, on beş gün sonra idare heyeti toplantıya çağırılmaktaydı.³¹

Bursa kaplıcalarından Başvekil İsmet Paşa da 1927 yılının Temmuz ayında tedavi için bir süre faydalandı. Başbakan İsmet Paşa bu süre içinde Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekerek sağlığı hakkında bilgi verdi.³²

g. Bursa Dokumacılık Türk Anonim Şirketi (İpek-İş)

Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından 1925 yılında Bursa ve çevresinin ipek üretiminin değerlendirilmesi amacıyla fabrikanın temeli atıldı. 1927 yılının Temmuz ayında dokumacılık ve çeşitli işlerle uğraşmak üzere elli bir sene müddetle ve 21.000 Türk Lirası sermaye ile Bursa Dokumacılık Türk Anonim Şirketi Kuruldu. Şirket sermayesinin yüzde onu peşin olarak karşılandı.³³ Şirket merkezi İstanbul olup sermayesini 1930 yılında 400.000 liraya yükseltme kararı aldı. Şirketin sermayesinin büyük bir kısmı (330.000) Türkiye İş Bankası'na aitti.³⁴ Şirketin kurucuları aynı zamanda Hüdevandigar Seyr-i Sefain Şirketinin kurucuları da olan İnegöllüzade Safvet Bey, İnegöllüzade Refet Bey, Edremitli Hacı İbrahim Bey, Hafız Halit Efendi, tütün taciri Salim Nuri Efendi, Debbağ Tevfik Bey, tacir Hacı Abdullah Efendi, Hacı Halit Efendi, tohumcu Hafız Rıza Efendi yer alıyordu.³⁵ 1933 yılında 4, 28, 49. maddelerinde değişiklik yapıldı.³⁶ Başka

31 *Bursa Kaplıcaları Türk Anonim Şirketi Esas MukaveleNamesi*, İstanbul 1928, s. 5-16.

32 BCA., Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Evrakı, 30.10.0.0/1.2.10., Ek 1, 11 Temmuz 1927.

33 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.1/14.46.2., Ek 184-37, 19 Temmuz 1925.

34 *Bursa İpek-İş Dokumacılık ve Türk Anonim Şirketi Sınai ve Ticari Muhasebe ve Muamelatı*, İstanbul 1938, s. 4-5.

35 BCA., Cumhuriyet Halk Partisi Evrakı, 490.1.0.0, 1452.16.4, 1950; BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 38.10.1.1/13.59.10., 3 Eylül 1930.

36 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.2/33.8.11., 12 Şubat 1933.

bir değişiklik de sözleşmenin 4. ve 6. maddelerinde 1935, 1941 ve 1949 yıllarında gerçekleşti.³⁷ Şirketin tarihi süreçte durumu ile ilgili ayrıntılı bilgi olmasa da, 1950 yılı bilanço ve kesin hesap cetveline ulaşabilmekteyiz.³⁸

Türkiye İş Bankası'nın iştiraki olan Ankara Mensucat Türkiye Anonim Şirketi Yün-İş'in de İpek-İş bünyesine katılmasıyla sermayesi 1.400.000 liraya yükseldi. 1953 yılında Ankara'daki fabrikanın faaliyetine son vermesiyle makineler Bursa'ya getirildi, İpek-İş yünlü dokuma üretimine başladı. İpek üretiminin Bursa ve çevresinde azalmasıyla fabrika yünlü kumaş üretimini sürdürdü.³⁹

Fabrika 1991 yılında Tarman Grup bünyesinde faaliyet göstermeye başladı. 2012'de yeni yatırımla yirmi iki bin metrekarelik bir alana ulaştı.⁴⁰

h. Bursa Tramvay ve Tenvir-i Elektrikiye Şirketi

Bursa şehrinde tramvayın kullanılmaya başlanması ve hattın oluşturulması için devlet tarafından önemli adımlar atılmıştır. Tramvayın ve elektriğin işletilme imtiyazının kişilere verilmesini düzenleyen mukaveleler hazırlanmıştır. Mukaveleye uyulmaması durumunda hükümet imtiyaz hakkını geri almaktaydı. Tramvaylara elektrik sağlaması amacıyla kurulan, Haziran 1916 yılında feshedilen Bursa Osmanlı Elektrik Şirketi, I. Dünya Savaşı'ndan sonra, kuruluş sözleşmesi muhafaza edilip bazı maddelerinde değişiklik yapılarak 23 Haziran 1924 yılında Bursa Cer, Tenvir ve Kuvve-yi Muharrike-yi Elektrikiye Türk Anonim Şirketi olarak gerekli çalışmalarını yürütmeye başladı.

Tramvay işletme hakkı devlet tarafından imtiyaz ile verilmekteydi. Tramvay imtiyaz ve işletilmesi ile teklifleri konunun cazip olması sebebiyle zaman içinde artmaktaydı. Setbaşı'ndan Çekirge'ye kadar hattın imtiyazı ve Mudanya-Bursa Demiryolu duraklarının yapımı ve civar köylere de tramvay işletilmesi talebiyle İbrikdarzade Cemil Bey ortakları dilekçe sundular. Konu görüşülmek üzere Şura-yı Devlet'e havale edildi.⁴¹

37 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.2/52.17.2., 5 Mart 1935; BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.2/95.51.5., 13 Haziran 1941; BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.2/100.94.17., 16 Kasım 1942.

38 BCA., Cumhuriyet Halk Partisi Evrakı, 490.1.0.0/14.52., 16 Mart 1950.

39 *Bursa İpek-İş Mensucat T.A.Ş. Broşür*, s. 1.

40 <https://www.ipekisonline.com/hakkimizda>, Erişim tarihi 23.08.2022.

41 BOA., Şura-yı Devlet (ŞD), 3212/13, 9 Mayıs 1892.

Şehirde elektrikli tramvay işletilmesi ve aydınlatılmasına dair görüşmelerde Cemil Paşa tarafından üç yüz bin Frank bedelle imtiyaz istenmiş, bin Frank da depozit bırakmıştı. Konunun incelenmesi Ticaret ve Nafia Nezaretine 1905 yılının Mayıs ayı sonlarında havale edildi.⁴²

Bursa'da elektriğin kullanılmasına dair ilk girişimler 1906 yılında başlamıştır. Ticaret ve Nafia Nezaretinin isteğiyle Şura-yı Devlet'e gönderilen arzda Bursa'da elektrik tesisatının kurulması için imtiyaz ve ruhsat verilmiştir.⁴³ Şehirde elektriğin kullanımı ve tramvay sisteminin işletilmesine ait imtiyaz 24 Haziran 1906 tarihinde yapılan sözleşmeyle Bursa Elektrikli Tramvay ve Tenviri ve Kuvve-i Elektrikiye, Bursa Belediyesi'ne verilmiştir. Sözleşmeye göre belediye elektrikle aydınlatmayı sağlayacak ya da bunun sağlanabilmesi için anonim bir şirkete imtiyaz hakkını devredecekti. Alınan kararlar sonucunda 28 Temmuz 1906 yılında Bursa Belediyesi elinde bulundurduğu imtiyaz hakkını anonim bir şirkete devretmiştir.⁴⁴

Elektrikli tramvay işletilmesi ve şehrin aydınlatılmasına dair imtiyaz İşkodralı Mehmet Ağa'ya verildi. 21 maddeden oluşan bir mukavelename hazırlandı. Ancak altıncı maddenin son fıkrasındaki fabrikaların arsası, imalat ve bina tesisatının vergiden muaf tutulmasına dair hükümde hükümet kanuna aykırı bir nokta gördüğünden bunun düzeltilmesini nezaretlere (Ticaret ve Nafia, Dahiliye, Maliye) gönderdiği kararla 1908 yılının Ağustos ayında istedi.⁴⁵ Fabrika, bina ve tesislerin vergiden muaf tutulamayacağını belirterek Hüdavendigâr Vilayetine bu yönde yazı gönderdi.⁴⁶

8 Şubat 1906 tarihinde tramvay hatlarının yapılması için bir mukavelename hazırlanmıştı. Mukavelede önemli maddelerden biri, imtiyaz kapsamı yalnızca elektrikli tramvay hatları yapılmasını kapsıyordu. Mukaveleye elektrik üretilerek şehre verilmesiyle ilgili madde de eklenmişti. Sadarettin şirketin vergilerden muaf tutulmasına dair yazı, Nafia İdaresi'ne, Demiryolu ve Limanlar İdaresi'ne, Hukuk Müşavirliği'ne gönderilmiş ancak bu kuruluşlardan gelen cevapta imtiyazın devriyle ilgili tereddütlere dair görüşler ortaya konulmuştur. Yapılan görüşmelerde iki yıl içerisinde şirket kurulup binanın yapılmasına başlanmasına karar verilmiştir. Ancak iki yıl geçtiği

42 BOA., BEO., 2585/193850, 28 Mayıs 1905.

43 BOA., BEO., 142/55, 17 Aralık 1906.

44 BOA., ŞD, 511/8, 15 Nisan 1914.

45 BOA., BEO., 2875/215597, 21 Temmuz 1908.

46 BOA., DH. MKT, 1105/3, 1 Ağustos 1908.

halde istenen şartlar yerine getirilmediğinden sözleşmedeki maddenin iki yıl daha uzatılıp, üretilen elektriğin sanayide de kullanılması için ek bir fıkra eklenmesi, 27 Mayıs 1908 tarihli bir yazıyla Sadarettin ilgili kuruluşlara bildirilmiştir.⁴⁷

İşkodralı Mehmet Ağa taahhüdünü gerçekleştiremediğinden hakkını tekrar belediyeye devretti. Daha sonra yapılan ihale ile birlikte imtiyaz hakkı Mavromati Efendi'ye devredilmiştir.⁴⁸ Mavromati Efendi imtiyaz hakkını tekrar Bursa Belediyesine devretmesinden sonra Bursa'da elektrikli tramvay tesisi ve işletmesi, elektrik ile tenvirat icrası ve elektrik kuvveti imtiyazı Bursa Belediyesi tarafından 24 Haziran 1906 tarihli mukaveleyle imtiyaz Operi Mavromani Efendi'ye devir ve ihalesi gerçekleşmiştir.⁴⁹ I. Dünya Savaşıyla birlikte çalışmalar durma noktasına geldi ve imtiyaz hakkı tekrar belediyeye devredildi.

I. Dünya Savaşının sona ermesiyle, elektrik imtiyazına dair Mösyö Kostan Lode tarafından eski sözleşmede yer alan bazı maddelerin düzenlenip değiştirilmesi için talepte bulunmuştur.⁵⁰ Mösyö Küstav Lode tarafından yapılan başvuru hükümet tarafından incelenmiş ve sözleşmenin bazı maddelerinde değişiklik yapılmıştır. Yapılan düzenlemeden sonra şirketin adı "Bursa Cer, Tenvir ve Kuvve-yi Muharrike-yi Elektrikiye Türk Anonim Şirketi" olarak değiştirildi.

Bursa Cer ve Tenvir-i Elektrik Şirketi ile Nafia Vekâleti arasında hazırlanan imtiyaz süresinin kısaltılmasına şirket yetkilileri ve Nafia Vekâleti arasında gerçekleşen görüşme sonucunda Mösyö Küstav Lode ile altmış senelik sözleşme müddetinin elli seneye indirilmesine karar verilmiştir.⁵¹

Şirketin yaptırdığı fabrikanın bazı bölümlerinin tamamlandığı; ancak, dizel motorlar ve makina aksamının yurda ithalinin gecikmesi sebebiyle, fabrika ve inşaat işlerinin aksamasından dolayı sözleşmedeki teslim süresinin üç ay uzatılmasına ait karar İcra Vekilleri Heyet'ince 10.03.1926 tarihinde kabul edildi.⁵²

47 BOA., DH. MKT, 1105/3, 1 Ağustos 1906.

48 BOA., BEO., 4300-322455, 18 Temmuz 1914.

49 BOA., İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS), 188/8, 6 Eylül 1916.

50 BCA., Nafia Vekâleti, 230.0.0.0/11.44.2., 29.08.1923.

51 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.1/10.29.9., 8 Haziran 1924.

52 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.1/18.17.14., 10 Mart 1926.

Bursa Şehri Tramvay ve Tenvir-i Elektrikiye ve Kuvve-yi Muharrikeyi Elektrikiye Şirketi dahili nizamnamesinin sermayeye ait sekizinci maddesinin değiştirilmesi Ticaret Vekâletinin 27 Temmuz 1926 tarih ve 5828/184 numaralı yazısıyla teklif edildi, İcra Vekilleri Heyeti'nce de kabul edildi.⁵³ Sanayide ve meskenlerde kullanılan elektriğin satışına dair abonman senetleri ile elektrik işletme nizamnamesi hazırlanıp uygulamaya geçti.⁵⁴

Bursa Elektrik Şirketi uhdesinde bulunan tramvay işletmesi için güzergâh dahilinde bazı yerlerin istimlak edilmesi kararlaştırılmıştı. Belediyeye istimlak yapıldıkça beşer yüz lira verilmesi konusunda anlaşmaya varılmış, sözleşmeye de bu şekilde yazılmıştı. Nizamnamenin bu maddesi belediye tarafından beş misli olarak algılanmış, bu durum şirket tarafında kabul edilmemiştir.⁵⁵

Bursa Cer Tenvir ve Kuvve-yi Muharrikeyi Şirketi'ne ait ana sözleşmede yer alan bazı maddelerinin İktisat Vekâlet'inin 06/04/1929 tarih ve 8619 numaralı tezkeresiyle yapılan teklif üzerine İcra Vekilleri Heyet'inin 17/04/1929 kararları gereğince değiştirilmiştir.⁵⁶

14 Haziran 1939 tarihinde Bursa Cer, Tenvir ve Kuvve-yi Muharrikeyi Elektrikiye Türk Anonim Şirketi'ne ait olan Gaziantep, Edirne, Balıkesir, Tekirdağ elektrik işletmeleri ve Mersin şirketine ait hisseleri, Nafia Vekâletince, 585.414.824 liraya satın alınması kararı İcra Vekilleri Heyet'ince kabul edildi.⁵⁷

Bursa ve Müttehith Elektrik TAŞ ile tesisatının ve Mersin Elektrik TAŞ hisse senetlerinden bir kısmının devletçe satın alınması hakkında kanun tasarısı 24 Haziran 1939 tarihinde hazırlandı.⁵⁸ 15 Haziran 1940 tarihinde Bursa Cer Tenvir ve Kuvve-yi Muharrikeyi TAŞ için hazırlanan sözleşmenin 4. maddesinin değiştirilmesine karar verildi.⁵⁹ Bu düzenlemeyle kalan hisselerle birlikte Bursa Cer, Tenvir ve Kuvve-yi Muharrikeyi Elektrikiye Şirketi Bursa Belediyesi'ne devredildi.

53 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı 30.18.1.1/20.49.7., 28 Temmuz 1926.

54 BCA., Nafia Vekâleti, 230.0.0.0/14.52.1., 4 Ekim 1926.

55 BCA., Nafia Vekâleti, 230.0.0.0/14.56.9., 15 Ağustos 1928.

56 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.2/3.23.11., 17 Nisan 1929.

57 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.2/87.54.20., 14 Haziran 1939.

58 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.2/87.58.18., 24 Haziran 1939.

59 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.2/91.56.12., 15 Haziran 1940.

2. Mıntıka Ticaret Kongresi

Bursa'nın gelişen ekonomik faaliyetlerinin bir sonucu olarak Bursa Ticaret Müdürlüğü ile Ticaret Odası'nın ortaklaşa düzenledikleri Mıntıka Ticaret Kongresi 1-15 Eylül 1926 tarihleri arasında gerçekleştirildi.

Belediye toplantı salonunda gerçekleşen kongre sonunda Bursa Debbağat ve Konserve Fabrikası'nın teşkili için anonim şirket kurulması, Ticaret Odası öncülüğünde uygulamalı Ticaret Mektebi açılması, halıcılığın geliştirilmesi için bir anonim şirketin faaliyete geçirilmesi, vilayet dahilinde ulaşım araçlarının taşıma tarifelerinin belirlenmesi, belediyenin aldığı yüz paralık kantar resminin on paraya indirilmesi, şehirde Emlak Bankası şubesinin açılması için valilik nezdinde girişimde bulunulması, Bursa-Mustafakemalpaşa şosesinin yapılması için valiliğe talepte bulunulması kararlaştırıldı. Yoğurt Hanı Ticaret Odasınınca pazaryeri olarak düzenlendi. Modern bir sebze-meyve hali inşası için belediyeye teklifte bulunuldu. Kongre ayrıca tütün borsası açılması, köylerde kooperatiflerin yaygınlaştırılması gibi dönemin konularını da gündemine almıştı. Ticaret Odası ve Mıntıka Ticaret Kongresi vilayette ticaret ve sanayinin geliştirilmesinde önemli düşünceleri olduğu, bunlardan bir kısmının hayata geçebildiği bilinmektedir.⁶⁰

3. Ortaklık ve Kooperatifler

Haklarında fazla bir bilgi bulamadığımız sadece kuruluşlarına dair Bakanlar Kurulu kararları olan bazı kooperatif ya da ortaklık olarak adlandırılan kuruluşlar vardı. 9 Ocak 1924 tarihli kararname ile İsmetpaşa köyünde Muhtacın Çiftçi İstihsali Ortaklığı⁶¹, Sebze, Meyve ve Konservecilik Ortaklığı⁶², sermayesi belirtilmeyen Hakkı Bey ve arkadaşları tarafından Çeltik-Pirinç Üretim Ortaklığı kuruldu.⁶³ Aynı yılın sonlarında Bursa Çeltik Fabrikası Türk Anonim Şirketi iç tüzüğünü yayımlayarak Bakanlar Kurulu kararı ile kuruldu. Bu konuda kesin bilgi olmamasına rağmen, Çeltik

60 Ali Nasuhi, "Mıntıka Ticaret Kongresi", *Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, C I, S 1 (Eylül 1926), s. 17-19.

61 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.1/8.34.1., Ek 179-4, 9 Ocak 1924.

62 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.1/8.45.2., Ek 179-5, 9 Ocak 1924.

63 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.1/8.45.17., Ek 179-6, 9 Ocak 1924.

ve Pirinç Ortaklığının şirkete dönüştüğü düşünülebilir.⁶⁴ 1927 yılının Nisan ayında merkezi Bursa olmak üzere otuz sene müddet ve 25.000 lira sermaye ile Yeşil Bursa Meyve Sebzeçiler Kooperatif Ortaklığı kuruldu. Kooperatifin amacı ortakları ve diğer kişilere gerekli araç ve gereçleri satın alıp üretimi geliştirmektir. Bu ortaklığa dair nizamname ve ortaklar hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.⁶⁵ 1942 yılının Mart ayında Bursa Örmeciler Küçük Sanat Kooperatifinin kurulması Bakanlar Kurulu kararıyla onaylandı.⁶⁶

Bursa'da havlu sanayinin gelişmesine yardımcı olmak, aynı zamanda ortaklarının iplik ihtiyacını karşılamak için merkezi Bursa olmak üzere, Bakanlar Kurulunun 24 Aralık 1940 tarihli kararı ile Bursa Havlucu Sanatkârlar Kooperatifi kuruldu.⁶⁷ Otuz yıl süreyle faaliyet gösterecek olan kooperatifin sermayesi nispeten az olup 400 lira idi. 1942 ve 1944 yıllarında kooperatif nizamnamesinin bazı maddelerinde düzenlemeye gidildi.⁶⁸

Bursa'da 2/18094 numaralı kararla 5 Haziran 1942 tarihinde Bursa Ayakkabıcılar Küçük Sanayi Kooperatifi kuruldu.⁶⁹

Koza Kooperatifleri Birliği 1940 yılında on ayrı koza ipek kooperatifinin birleşmesi ile kuruldu. Birlik bünyesinde on beş bin üye vardı. Bursa, Bilecik, Adapazarı'nda birliğin şubeleri açıldı.⁷⁰

Bakanlar Kurulu kararıyla 7 Haziran 1945'te Bursa'da Deri İmalatçıları Kooperatifi Kuruldu. Adından da anlaşılacağı üzere kooperatif eri imalatçıları bir çatı altında birleştirmek, deri imalinde karşılaşılan sorunlarla ilgili çözüm geliştirmek kooperatifin sorumluluğundaydı.⁷¹

64 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.1/11.55.12., 12 Kasım 1924.

65 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.1/24.24.20., Ek 179-8, 24 Nisan 1927.

66 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.2/96.26.3., 27 Mart 1942.

67 BCA., Başbakanlık Kararlar Dairesi Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.2/93.119.6., 24 Aralık 1940.

68 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.2/98.51.20., 16 Haziran 1942; BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 38.10.1.2/106.79.10., 15 Kasım 1944.

69 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.2/98.50.1., 5 Haziran 1942; BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.2/107.86.12., 13 Aralık 19144.

70 Musa Ataş, *Bursa Kılavuzu*, İstanbul 1944, s. 110.

71 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.2/108.35.12., 7 Haziran 1945.

4. Fabrikalar

a. Süt Tozu Fabrikası

İktisat Vekili Celal (Bayar) Bey ve Belediye Reisi Muhittin Beyin hazır bulunduğu törenle 19 Temmuz 1933'de bölgede sütçülüğün gelişmesi için Süt Tozu Fabrikası açıldı. Fabrika süt tozu ve buz üretimi olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı. Günde 12.000 litre süttten 1.200 litre süt tozu elde edilmekteydi. Kâğıt yaprağı şeklinde çekilen süt kesilerek süt tozu imal edilmekteydi.⁷²

b. Sümerbank Merinos Fabrikası

İsmet Paşa tarafından 1935'te atılan fabrikanın temelinden sonra tesisin açılışı 2 Şubat 1938'de Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından yapıldı. Fabrika için gerekli makinelerin Kılıring esasıyla kararlaştırıldı.⁷³ Makineler Almanya ve Avusturya'dan getirilecekti. Bu makinelerin işleyişi hakkında iki ülkeye görevlilerin gönderilmesi uygun bulundu.⁷⁴ İstenen makinelerin 1937 yılı Şubat ayında geldiği, hükümetin montaj aletlerinin geçici bir süre⁷⁵ ülkeye sokulmasıyla ilgili kararından anlaşılmaktadır.⁷⁶ Dışarıdan getirilen aletlerin çalıştırılması, işçilere çalışma düzeninin öğretilmesi hususunda Almanya'dan uzman getirilmesi kabul edildi.⁷⁷ Bu uzmanlardan başka iki İngiliz monitörden her birine haftalık 6.748 lira ödenmesi kararlaştırıldı.⁷⁸ Montaj işleminde ayrıca Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü'nün Kırıkkale'deki Elektrik Santralinde bulunan montaj aletlerinden yararlanılması da uygun bulundu. Bu anlamda bazı aletler Bursa'ya nakledildi.⁷⁹ Bursa Merinos Fabrikasında kullanılan bazı aletler Malatya'daki Bez Fabrikası için de geçici süre kullanıldı.⁸⁰

Fabrika için ilginç olan bir noktaya da değinmek gerekir. Bu anlamda fabrika hizmete girdiği 1938 yılında ortakları ve çalışanların gıda ve benzeri

72 Ataş, *age.*, s. 88

73 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.2/66.57.9., 3 Temmuz 1936.

74 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.2/66.60.1., 11 Temmuz 1936.

75 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.2/72.19.14., 17 Mart 1937; BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.2/72.19.15., 17 Mart 1937.

76 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.2/71.5.9., 23 Ocak 1937.

77 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.2/73.26.6., 1 Nisan 1937.

78 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.2/76.58.18., 23 Haziran 1937.

79 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.2/72.18.19., 15 Mart 1937.

80 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.2/83.45.11., 25 Mayıs 1938.

ihtiyaçlarını karşılamak ve tasarrufa alıştırmak amacıyla otuz sene müddetle 3.000 lira sermayeli Merinos Fabrikası Memurin ve İşçilerine Mahdut Mesuliyetli Kooperatif Şirketi kuruldu.⁸¹ Bu kooperatif şirketin 1939 yılında nizamnamesinin 2, 15, 23, ve 46. maddelerinde değişiklik yapıldı.⁸² 1942 yılında maddelerde daha geniş kapsamlı düzenleme yapıldı.⁸³ Maddelerdeki değişiklikler ilerleyen yıllarda da ihtiyaca göre düzenlendi.⁸⁴

Merinos Fabrikası için İsveç Malmö'deki bir şirketten 1717,15 poundluk taranmış Merinos yünü alınması için aynı kıymette 12.500 kg yapağının İsveç ile yürürlükte olan Ticaret ve Kıliring Antlaşmaları uyarınca takas yöntemiyle istisnai ihracına izin verilmesine dair 1939 yılının Ekim ayında Bakanlar Kurulu kararı yayımlandı.⁸⁵ 1942 yılının Temmuz ayında fabrikanın gereksinimi kapsamında İngiltere'den de 8.000 sterlin değerinde merinos yünü alınmasına gidildi.⁸⁶

Almanya ve Avusturya'dan gelen makinelerle fabrikanın üretim kapasitesi arttı. 1950'li yıllarda yılda 1.552.000 kilogram iplik üretilmekteydi. Makinelerin tamiri de fabrika bünyesinde karşılanmaktaydı. 1944'te dokumahane kısmı hizmete açıldı, ertesi yıl apre makineleri getirildi. Bu makinelerle işletme kendi ihtiyacını karşılayabilmekteydi.

Fabrika 1941 yılına kadar Birleşik Yün ve Yünlü Mensucat Fabrikaları Türkiye Anonim Şirketi olarak adlandırılmış, bu tarihten sonra Sümerbank bünyesinde Bursa Merinos ve Hereke Yünlü ve Halı Dokuma Fabrikaları adını almıştır.⁸⁷

Fabrikanın faaliyeti 2004 durdurularak Özelleştirme İdaresince Bursa Büyükşehir Belediyesi'ne arazisi ile birlikte devredilmiştir. 2006 yılındaki yangınla fabrika kül olmuştur. Fabrikanın üç yüz on dört dönümden fazla olan arazisi 2007 yılında Bursa Büyükşehir Belediyesi'nce kültür merkezine dönüştürülmüştür.⁸⁸

81 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.2/83.36.17., 3 Mayıs 1938.

82 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.2/88.77.10., 5 Ağustos 1939.

83 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.2/99.65.20., 30 Temmuz 1942.

84 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.2/130.74.13., 13 Ekim 1952.

85 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı, 30.18.1.2/89.103.14., 27 Ekim 1939.

86 BCA., Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 30.10.0.0/212.443.12., 21 Mayıs 1942.

87 *Sümerbank Merinos Fabrikası Tarihsiz Broşür*, s. 4.

88 https://tr.wikipedia.org/wiki/Bursa_Merinos_Fabrikası, Erişim tarihi 23.08.2022.

5. El Sanatları

Şehir ve çevresi el sanatları bakımından zengin bir konuma sahipti. Bu konumu bugün de devam etmektedir. Cumhuriyet öncesinde gayrimüslimlerin Müslümanlarla birlikte uğraştıkları el sanatlarında milli mücadelenin kazanılmasıyla ağırlıklı Türklerin yer aldığı bir konuma dönüştü. Cumhuriyetin ilk yılları itibariyle şehirdeki el sanatları ve zanaatkâr sayısı ve bu sanatların gelişip gelişmediği konusunda bilgiye sahibiz.⁸⁹

Zanaat adı	Zanaatkâr sayısı	Zanaatın durumu	Zanaat adı	Zanaatkâr sayısı	Zanaatın durumu
Urgancı	9	gelişmiyor	Nalbant	100	gelişmiyor
Bakırcı	19	gelişmiyor	Tenekeci	14	gelişmiyor
Terzi	59	gelişmiyor	Culhacı	22	gelişmiyor
Taşçı	5	gelişmiyor	Çömlekçi	2	gelişmiyor
Kunduracı	97	gelişiyor	Çilingir	2	gelişmiyor
Keçeçi	10	gelişiyor	Sepetçi	20	gelişmiyor
Kireççi	3	gelişiyor	Saraç	42	gelişmiyor
Semerci	20	gelişmiyor	Yorgancı	30	gelişiyor
Sandıkçı	4	gelişmiyor	Arrakiye	15	gelişiyor
Mutaf	35	gelişiyor	Hasırcı	20	gelişmiyor
Takunyacı	52	gelişiyor	Debbağ	30	gelişmiyor
Dikici	240	gelişiyor	Havlucu	300	gelişiyor
Nakkaş	1	gelişmiyor	Helvacı	15	gelişiyor
Bıçakçı	50	gelişiyor	Şekerci	22	gelişiyor
Marangoz	46	gelişiyor	Sabuncu	3	gelişmiyor
Arabacı	51	gelişiyor			

Görüldüğü üzere şehirdeki zanaatların büyük bir kısmı gerileme halindeydi. Bu da zanaatların yeterince ilgi ve destek görmediğini, aynı zamanda modernleşmenin de zanaatkâr kesimi derinden etkilediğini göstermektedir. El sanatlarının Cumhuriyetin ilk yıllarında (1927 yılı itibariyle) şehirdeki durumunu anlamak açısından tablo hazırlanmıştır. Tablodaki her sanat için ayrı ayrı durmak gerekirse de bu büyük bir yer işgal edeceğinden bu şekilde verilmesi uygun görülmüştür.

Cumhuriyetin ilk yılları itibariyle şehirde ipekli dokumanın önemli bir yer tuttuğu ve bunun günümüzde de önemini koruduğu bilinmektedir. Cumhuriyet öncesinde şehirde harap durumda üç ipekli dokuma fabrikası vardı. Tezgâh sayısı da on beş idi. Fabrika sayısı da 1931'de 42'ye ulaştı. Bir

⁸⁹ Erkan-ı Harbiye Riyaseti, *Cenubi Marmara Havzası Bursa Vilayeti Coğrafyası*, İstanbul 1927, s. 213.

fikir vermesi açısından ipek atölye ve fabrikalarının kuruluş yılı ve sahipleri hakkında ayrıntılı bilgi bulunmaktadır.

Kuruluş Tarihi	Fabrika İsmi	İşletme sahibinin adı
1922	Hacı Sabri	Hacı Sabri
1923	Yeşil Dokuma	M. Şerif-Z.Tevfik
1923	İpek-İş	İpek-İş
1924	Hacı Sabri	Hacı Sabri
1925	Hacı Sabri	Hacı Sabri
1927	Lale-Çağlayan	Hasan Hüsnü ve Nazmi
1927	Şark	Nerime Hanım
1927	Resulzade Mehmet	Resulzade Mehmet
1928	Ahmet Hamdi	Ahmet Hamdi
1928	Hacı Recep	Hacı Recep
1928	Doğan	Balaca Mehmet Nuri
1928	Kurdoğlu	M. Rüştü ve kardeşleri
1928	Türk Japon Şirketi	Kavalahoğulları-Kont Otani
1929	Terakki	Cumalı Yusuf Ziya
1929	Sevim	Raif Ragıp
1929	İktisat	Muzaffer
1929	Gündoğdu	Kara İbrahim
1929	Atlas	İbrahim Zühtü
1929	Başlangıç	M. Yaşar ve Saadet Hanım
1929	Kamil	Havlucu Kamil
1930	Mustafa	Ahmet Ziya-Mustafa
1930	Muhittin ve Hakkı	Muhittin-Hakkı Rıfat
1930	İlkbahar	Ahmet Kemal
1930	Zaman	Atıf Salih ve kardeşleri
1930	Gaffar Z. Mehmet	Gaffar Z. Mehmet
1930	Kurtuluş	Ali Vehbi
1930	M. Mislin	M. Mislin
1931	İnkişaf	Hacı Mişon
1931	Sebat	Süleyman Sırrı
1931	Birman	M. Abravanel-Mehmet
1931	Liya Nahmiyas	Liya Nahmiyas

1931	Elmas Mekik	Salih- İbrahim
1931	Hasan Fehmi	Hasan Fehmi
1931	Yıldız	Hüseyin Hüsnü

İpek atölye ve fabrikalarını ilerleyen yıllarda da belirtmek mümkün, burada göze çarpan bazı özellikleri söylemekte yarar var. 1928 ve 1931 yıllarında atölye sayısında gözle görülür bir artış gözlenmektedir. Kadınların da bizzat atölye sahibi ya da ortağı olması kadın girişiminin dönemin şartları göze alındığında önemli olduğunu söylemek mümkündür. Dönem içinde gayrimüslimlerin ve hatta Japon girişimcinin de olması, şehirde sektöre verilen önemi göstermesi bakımından dikkate değerdir.⁹⁰ Bu bilgiden başka on yıllık (1923-1933) yıllarına ait ipek miktarı ve fiyatını da bilebilmek mümkündür.

Yıllar	İpek miktarı (kg)	İhraç (kg)	İstanbul'a giden (kg)	Bursa'da kalan (kg)	Fiyatı (kg/kr)
1923	39.900	26.000	5.800	8.100	2765
1924	59.900	38.000	6.200	15.700	2460
1925	59.600	36.000	7.000	16.600	2370
1926	59.600	32.900	4.600	22.100	1983
1927	68.600	33.600	10.700	24.300	2019
1928	73.800	40.300	7.700	25.800	-
1929	90.020	30.400	26.800	32.820	1871
1930	96.400	13.300	24.300	58.800	1630
1931	75.400	-	16.400	59.900	1616
1932	102.100	-	27.000	75.100	1278
1933	112.200	-	27.000	85.000	1310

Yukarıdaki veriler ışığında, bazı noktaları belirtmesinde yarar vardır. 1923-1933 döneminde ipek üretimi 1924-1926 durgunluk yıllarında önemli denebilecek bir artış göstermiştir. Yurt dışına ihraç, bu yükselişte en fazla yarısı kadar (1928) bir seyir izlemiştir. Ancak, 1931-1933 yıllarında yurt dışına ihraç tabloya muhtemelen gerçekleşmediği için yansımamıştır. Fiyatlarda en yüksek fiyat artışı 1923'de olup, 1929 yılından itibaren belirgin bir düşüş görülmektedir.⁹¹

⁹⁰ H. Cemal-Sadrettin, *10 Yıl İçinde Bursa*, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, İstanbul 1933, s. 17.

⁹¹ H. Cemal-Sadrettin, *age.*, s. 31.

Cumhuriyetin ilk yılında, şehirde gerçekleşen bazı ithal ve ihraç ürünlerinin gr, kg, metre adet cinsinden durumunu izleyebilmekteyiz. İhraç ve ithal ürünleri çok fazla ise de burada konunun daha fazla uzamaması adına sınırlama yapılmıştır.

İthalat			İhracat		
Eşya adı	Miktarı (g.m.ad)	Kıymeti (lira)	Eşya adı	Miktarı (kg. ad)	Kıymeti (Lira)
Manifatura	1.476.529	1.288.215	Zeytin	1.111.768	171.700
Bakkaliye	3.548.682	1.782.503	Zeytinyağı	184.203	69.693
Hırdavat	3.096.363	792.984	Meyve	7.577.048	124.409
Tıbbi ilaçlar	36.855	103.796	Kestane	1.249.301	204.698
Tuhafiyeye	990	435	Pestil	38.557	15.166

Genel toplama baktığımızda ithalatın dört milyon liraya yaklaştığı, ihracatın da beş milyon liraya ulaştığı anlaşılmaktadır.⁹²

6. Mudanya-Bursa Demiryolu Hattı

Bursa ve hinterlandındaki ürünlerin Mudanya iskelesinden İstanbul ve ülkelere ihracı anlamında bir demiryolunun yapılması XIX. yüzyılın ortalarına doğru gündeme geldi. Bu fikir Osmanlı Devleti'nde özellikle ipeğin Lyon şehri başta olmak üzere Avrupa ülkelerine ihracı için önem taşıyordu.

Demiryolu güzergâhında hattın ölçümleri 1872 yılında başladı. Ahnet Lütfi'ye göre hat 1875 yılında tamamlanmış, ancak, bazı eksikliklerden dolayı faaliyete geçememiş, 1883 yılında Vasiliu Kandis tarafından açılmıştı. Hat için Osmanlı Devleti 185.000 lira harcamıştı. 10.000 lira hattın müteahhidi La Porte ve Mihribel'e ödenmişti. Arşiv belgelerine göre, bu görüşün aksine hat Belçikalı Yataklı Vagonlar Şirketi Müdürü Nagelmakers'e 680.000 franga satılmıştı. 1 Şubat 1891 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla bu satış onaylanmıştı.⁹³ Hükümet hattın belirlenen şartlar dahilinde yapılmadığı yolundaki şikayetler karşısında bu eksiklikler düzeltilmediği takdirde hattın tatil edileceğini şirkete bildirdi.⁹⁴ Hattın açılışı 1892 yılının Haziran ayında halkın da katıldığı büyük bir törenle gerçekleşti. Törene devleti temsilen

⁹² Erkan-ı Harbiye Riyaseti, *age.*, s. 222-224.

⁹³ BOA., MV, 62/15, 1 Şubat 1891.

⁹⁴ BOA., MV, 70/12, 2 Haziran 1892.

Ferik Şakir Paşa ile Ticaret ve Nafia Nazırı Tevfik Paşa da katıldı.⁹⁵ Halk da demiryolunun açılış münasebetiyle padişaha şükranlarını arzetti.⁹⁶ Demiryolu için gerekli araç-gerecin daha ucuz olması nedeniyle geciktirilmeden temin edilmesi hususunda Nafia Nezareti bilgilendirildi. Hattın yapımında Nilüfer Nehri'nin kullanılması gerektiğinden iki tane büyük köprünün yapılması gerektiği, bunun için gerekli çalışmanın yapılması Nafia Nezaretine iletildi ve planları hazırlandı.⁹⁷ 1875 yılında bazı lokomotifler hazırlandı ve müfettiş kaptan Yusuf Ziya Beye teslim edildi.⁹⁸

Mukavele gereğince demiryolu güzergâhındaki bazı arazinin şirkete devri söz konusu iken halk ile şirket arasında anlaşmazlık meydana geldi. Anlaşmazlığın giderilmesi için 1894 yılında Muhasebe Kalemi görevlilerinden Tahir Efendi görevlendirildi, bu hattın Anadolu hattıyla uygun bir yerde birleştirilmesi gerektiği gündeme geldi.⁹⁹

Şirketin sermayesi 1897 yılının Temmuz ayı itibariyle 500.000 Frank idi. Sermayeyi yüzde elli oranında arttırmak için şirket her biri 500 Franktan ibaret olan yedi bin altı yüz elli adet tahvil ile sermayenin üç milyon sekiz yüz yirmi beş bin Franga çıkması öngörülmekteydi. Böylece sermaye beş katına çıkabilecekti. Hükümet bunu “fahiş” bir uygulama kabul ederek tahvil yerine hisse senedine dönüştürülerek, diğer şirketler için de geçerli olduğundan, bu şekilde kabul edilmesi uygun bulundu.¹⁰⁰ Ancak, bu kararı Şura-yı Devlet'in uygun bulmadığı Ticaret ve Nafia Nezaretine uzun bir aradan sonra 1899 yılının Aralık ayında bildirildi.¹⁰¹

Hattın hizmete alınmasına rağmen kesin kabul işleminin hemen gerçekleşmediği görülmektedir. Muhtemelen bu durum bazı eksiklerden kaynaklanmaktaydı. Bu anlamda kesin kabul işlemi için 1897 yılının Kasım ayı sonlarında komisyon teşkil edilip bölgeye gönderilmesi kararlaştırıldı. Komisyon Demiryolları Müdürü Hamdi Bey başkanlığında Müdür Yardımcısı Yusuf Bey Evrak Müdürü Rakım Efendi, Hat Komiseri Ahmet

95 BOA., İradeler Dahiliye (İ. DH), 1279/100656, 17 Haziran 1892.

96 BOA., Yıldız Perakende Evrakı (Y. PRK. SRN), 3/42, (2), 19 Haziran 1892.

97 BOA., Sadaret Mektubi-Mühimme (A.MKT. MHM), 463/44, 10 Eylül 1873; BOA., A. MKT. MHM, 463/46, 10 Eylül 1873.

98 BOA., Hariciye Nezareti Şifre Kalemi (HR. ŞFR) 3.230/13, 23 Mart 1875.

99 BOA., BEO., 441/33068, 26 Mayıs 1894; BOA., BEO., 730/54712, 17 Ocak 1896.

100 BOA., BEO., 986/73925, 31 Temmuz 1897.

101 BOA., BEO., 1416/ 106176, 11 Aralık 1899.

Muhtar Beyden oluşturuldu. Umur-ı Tahririye Mektubi Kalemi Hülefasından Rüştü Bey de bölgeye gönderildi.¹⁰² Demiryolu inşaatı sırasında birtakım eski eserler de meydana çıkmıştı. Bu eserlerin kaybolmaması için deftere yazılıp koruma altına alınması Maarif Nezaretince istendi, bulunan eski eserler müzeye gönderildi.¹⁰³

Şirket ile hükümet arasında ilişkileri yürütmek üzere görevlendirilen Hükümet Komiseri Zühtü Bey ile işletme direktörü Emil Şarlı'ye 1897 yılında üçüncü rütbeden Mecidi nişanı verildi. Osmanlı Devleti'nde başarılı hizmetlerinden dolayı taltif ve nişan ile ödüllendirme söz konusuydu.¹⁰⁴ Şirkette görevli tren Baş memuru Leon'a tahlisiye madalyası verilmesi uygun görüldü. 7 Temmuz 1896'da tren istasyona gelirken kantarcı esnafından bir kimse kaza ile rayların üzerine düşmüş, başmemur Leon da bu kişiyi ezilmekten kurtarmıştı. Bu davranışından dolayı kendisi tahlisiye madalyası ile ödüllendirildi.¹⁰⁵ Başka bir ödül tahsisi de demiryolu şirketi başkatibi Mösyö Jill'e üçüncü dereceden Mecidi nişanı verilmesiydi.¹⁰⁶

Demiryolunun verimli bir şekilde işlemesi hattın uzatılmasını da gündeme getirdi. Mösyö Tokos Fransa Sefaretinin desteğiyle Mudanya-Bursa Demiryolu hattının Çitli, İznik ve Gemlik'e kadar uzatılmasını ve bu hattının imtiyazını almak için Sadarete 1903 yılının Ağustos ayı ortalarına doğru talepte bulundu.¹⁰⁷ Ancak hattın bütün imtiyaz hakları için Nagelmakers talep sunmuş; ancak, Nagelmakers hattın uzatılmasına dair herhangi bir teminat sunmamıştı. Bu konuda Fransa Sefareti de Nagelmakers'i desteklemekteydi. İnceleme sonunda Nagelmakers'e dair herhangi bir kayıt bulunmamıştı.¹⁰⁸ Yine hattın Bozüyük ve Baçtilu'ya kadar uzatılması da gündeme geldi.¹⁰⁹ Bir başka girişim de 1887 yılında Kütahya, Karahisar ve Konya'ya uzatılmasına ilişkindi. Muhtemelen bu girişimin Bağdat Demiryolu güzergâhına bağlanması şeklinde ele alınması mümkündür. Aynı

102 BOA., Yıldız Sadaret Resmi (Y. A. RES), 90/10, 29 Kasım 1897.

103 BOA., Maliye Nezareti Mektubi (MF. MKT), 17/48, 25 Şubat 1874; BOA., Maarif Nezareti Mektubi, (MF. MKT), 26/44, 11 Mart 1875.

104 BOA., İradeler Taltifat (İ. TAL), 101/29, 6 Ocak 1897.

105 BOA., İ. TAL, 103/35, 7 Temmuz 1896.

106 BOA., İ. TAL, 113754, 29 Temmuz 1896.

107 BOA., HR. İD, 2014/24, 14 Ağustos 1903.

108 BOA., Hariciye Nezareti Tahrirat Kalemi (HR. TH), 300/86, 15 Mart 1904; BOA., HR. TH, 300/103, 18 Mart 1904.

109 BOA., BEO., 2304/172782, 18 Mart 1904.

zamanda Mudanya Limanı'nın da geliştirilmesine dair proje de hazırlanıp Nafia Nezaretine gönderilmişti.¹¹⁰ Hatta bu projenin keşfi için 1886 yılının Eylül ayında Şura-yı Devlet'in de onayıyla mühendis seçimine gidilmişti.¹¹¹

Mudanya-Bursa Demiryolu hattında, iskele vergisi yolcu başına on beş para iken, bozuk para sıkıntısı nedeniyle yirmi para alınmaktaydı. 1913 yılının Nisan ayında şirket bu fazla beşer paranın alacağına sayılmasını istedi. Hükümet de toplam paradan üç yüz elli bir lira elli dokuz kuruşun şirkete devredilmesini uygun buldu. Böylece daha fazla tutacak olan miktar bu fiyatla sınırlanmış oldu.¹¹² Demiryolu hattı için Bursa ormanlarından kesilen traversler için şirket talepte bulundu. Bu talebi de 1919 yılı Eylül ayı itibarıyla Ticaret ve Ziraat Nezaretine bildirilerek gerekli kolaylığın gösterilmesi istendi.¹¹³

Osmanlı Devleti'nde iç ve dış gümrük olmak üzere iki uygulama mevcuttu. Mudanya-Bursa hattında iç pazarda tüketilecek ya da diğer ülkelerden gelip ülke içinde satılacak ürünlerde iç gümrük tarifesi uygulanmakta idi. Bu da alıcı ve satıcılar için ek masraf getiriyordu. Bu hattaki nakliyatın iç gümrükten muafiyet tanınmasına dair Şura-yı Devlet'e 1892'nin Mayıs ayı başında talepte bulunuldu. Talebin kabul edilmesi halinde alıcı ve satıcılar hatırı sayılır bir vergiden kurtulmuş olmakta; ancak, devlet vergi kaybına uğramaktaydı. Bu muafiyet de aynı yılın Temmuz ayında tanındı.¹¹⁴

Mudanya Demiryolu iskelesinin eski olduğu gerekçesiyle İdare-yi Mahsusa vapurlarının Simon Bey'in işlettiği eski iskeleye yanaştırılması söz konusuydu. Bu durum muhtemelen demiryolu hattına uzak olduğundan yolcu ve yük nakliyatında zorluk çıkarmaktaydı. Simon Bey'in bu davranışı kendisinin fazladan gelir elde etmesini de sağlamaktaydı. Demiryolu Şirketi eskiden olduğu gibi İdare-yi Mahsusa vapurlarının hareket etmelerini isteyen talepte bulundu.¹¹⁵ Bahriye Nezareti bu talep karşısında iskelenin tehlikeli olup olmadığını incelenmesi için bir Fen komisyonunun kurulmasını, komisyon kararına kadar eski iskeleye yanaştırılmasını istedi.¹¹⁶ İskelenin yirmi metre

110 BOA., A. MKT. MHM, 391/87, 20 Ekim 1887.

111 BOA., ŞD, 495/27,

112 BOA., MV, 176/32, 17 Nisan 1913

113 BOA., Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO), 610/63, 30 Eylül 1919.

114 BOA., ŞD, 581/15, 3 Mayıs 1892; BOA., ŞD, 1196/1, 12 Temmuz 1892.

115 BOA., BEO., 220/16453, 14 Haziran 1893.

116 BOA., BEO., 228/17043, 10 Temmuz 1893.

daha uzatılması ve uzatma yapılmaması halinde zararı Osmanlı Devleti'nin üstleneceği yönünde komisyon kararı yayımlandı. Bu karar üzerine hükümet gereğinin yapılması için Ticaret ve Nafia Nezaretine emir verdi.¹¹⁷

Anadolu, Selanik-Manastır, Dedeoğaç-Selanik hatlarında ücretlerin belirlenmesi için bir komisyon oluşturuldu. Komisyonunda vergi memurlarından da bir kimse de yer aldı. Demiryolunun açılmasından sonra Bursa-Mudanya arasında işleyen arabaların sayısı azalmıştı, bu da doğal olarak alınan verginin düşmesine neden oldu. Yolun çok tozlu olması sebebiyle yaz mevsiminde sulanması için Bandırma-Balıkesir Caddesi hasılatından yolun sulama gideri karşılanmaya başlandı.¹¹⁸

Demiryolu için ilginç bir nokta da şehirde Aralık 1894'te kolera salgını görülmesiydi. Demiryolu Şirketi bu salgından dolayı gelir kaybına uğradığını belirterek hükümetten zararının tazmin edilmesini isteyen dilekçe sundu. Konu Şura-yı Devlet'e görüşülmek üzere sevk edildi.¹¹⁹

Osmanlı Devleti artan giderleri karşılamak için iç ve dış borçlanmaya gidiyor, bunu yaparken bazı gelirleri karşılık gösteriyordu. 1897 yılının Haziran ayında Meclis-i Vükela kararıyla bir borçlanmaya gitti. Yıllık yüzde dört faiz ile İzmir-Kasaba, Selanik-Dedeoğaç, Mudanya-Bursa Demiryolları gelirlerini karşılık göstererek iki milyon yedi yüz sekiz bir bin yedi yüz Frank borçlanma yaptı.¹²⁰

1916 yılında Aydın, İzmir-Kasaba, Mudanya-Bursa Demiryollarının hükümetçe satın alınmasıyla ilgili geçici layihanın uygulanmasına dair 28 Ağustos 1916 tarihli Meclis-i Vükela kararı yayımlandı.¹²¹ Sene sonuna kadar eklenmek üzere Nafia Nezareti bütçesine üç yüz bin kuruşun eklenmesine dair bir layiha tanzim edildi. Bunun yeterli gelmemesi üzerine, 1917 yılının Ocak ayında altı yüz bin kuruşa çıkarıldı.¹²² İzlenen politika doğrultusunda ülkedeki bütün liman ve demiryolları, Askeri Demiryolları ve Limanlar Genel Müdürlüğüne bağlandı.

117 BOA., BEO., 3 Aralık 1893.

118 BOA., ŞD, 1198/46, 21 Temmuz 1893.

119 BOA., ŞD, 1203/2, 5 Şubat 1895

120 BOA., MV, 92/55, 23 Haziran 1897.

121 BOA., MV, 244/74, 29 Ağustos 1916.

122 BOA., MV, 205/24, 24 Aralık 1916; BOA., BEO, 4452/333875., 30 Ocak 1917.

Milli mücadelenin kazanılmasından sonra, 1923 yılının Temmuz ayında, Mudanya-Bursa Demiryolu Şirketi ile Nafia Vekâleti arasında yaşanan anlaşmazlık çözüme kavuşturularak iki taraf arasında anlaşma imzalandı.¹²³

Millileştirme çabaları sonucunda Mudanya-Bursa Demiryolu Şirketi devlet tarafından satın alındı. Şirketin devlete olan 119.200 lira borcu düşüldükten sonra 50.000 lira karşılığında satın alınması uygun görüldü. Bu fiyat hükümetçe uygun bulunduğu müzayedeye konulmadan 1 Şubat 1931'de satış gerçekleşti.¹²⁴ Osmanlı döneminde demiryolunun uzatılmasına dair görüşün 1923 yılında da yeniden gündeme geldiği görülmektedir. Bu anlamda hattın Mudanya'dan Bandırma'ya uzatılması görüşmelerinde bulunmak üzere Nafia Vekâleti yetkili kılındı.¹²⁵ Demiryolu güzergâhında bulunan Muradiye İstasyonu'nun adı iki maddelik kararname ile Merinos olarak 1945 yılının Temmuz ayında değiştirildi.¹²⁶ Hattın satın alındıktan sonra karlı bir şekilde işletildiği söylenemez. Bu anlamda 1948 yılında hat ulaşıma kapatıldı. 1953 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi kararı ile tren resmen seferden kaldırıldı. Acemler İstasyonunun binası 1990'lı yıllara kadar harap bir şekilde kaldı.¹²⁷

Sonuç

Bursa tarih boyunca çeşitli uygarlıklarda önemli bir yere sahiptir. Ulaşım imkânlarının elverişli olması şehre önemli bir jeopolitik konum kazandırmıştır. Şehrin gelişiminde hinterlandının da etkisi büyüktür. Osmanlı döneminde bu etki başkente olan yakınlığı nedeniyle daha da artmıştır.

II. Meşrutiyetle birlikte şehrin önemi ulaşım imkânlarıyla daha da artmıştır. Ticari faaliyetlerin gelişmesi şehirde etkisini göstermiştir. Bu anlamda çeşitli alanlarda fabrika, kooperatif ve şirketler kurulmuştur. İpekli ve yünlü dokuma, konserve üretimi en gelişmiş alanlar arasında sayılabilir. Bu hususlar hakkında arşiv belgeleri ve şirket nizamnameleri ışığında bilgi edinebilmek mümkündür. Ancak, Cumhuriyetin ilk yılları itibariyle arşiv belgelerinin ve gazete koleksiyonlarının yetersizliği araştırmalara sınırlama getirmektedir. Bu kısıtlılık içinde elden geldiğince sözünü ettiğimiz kaynaklar çerçevesinde

123 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı 30.18.1.1/7.23.19., 1 Temmuz 1923.

124 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı 30.18.1.2/17.7.1.1., Şubat 1931.

125 BCA., Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı Evrakı 30.18.1.1/7.38.5., 17 Ekim 1923.

126 BCA., Başbakanlık Bakanlıklar Arası Tayin Daire Başkanlığı, 30.11.1.0/176.20.1., 21 Temmuz 1945.

127 Necati Akgün, *Son 100 Yılın Bursa Olayları ve Anılarım*, Bursa 1994, s. 3.

bazı bilgilere yeterli olmasa da ulaşılabilmekteyiz.

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte şehirdeki ekonomik faaliyetler artmış, metinde ifade etmeye çalıştığımız gibi belirli alanlar ağırlıklı olmak üzere sermaye ve üretim bakımından gelişme göstermiştir. Ülkede karma ekonomiden Devletçilik politikasına geçişle birlikte hızlı bir ilerleme yaşanmış, şehirde de bu ilerlemenin izleri yeni açılan fabrika ve şirketlerde görülmüştür. Bu atılımla birlikte üretim kapasitesi ve sermaye artmıştır. İkinci Dünya Savaşı nedeniyle belirgin bir duraklama söz konusu olmasına rağmen, savaş sonrasında ülke ekonomisindeki toparlanma sayesinde şehir ve çevresinde de ticari faaliyetler hızlanmıştır.

Kaynaklar

- Akgün, Necati, *Son 100 Yılın Bursa Olayları ve Anıları*, İstanbul 1994.
- Ataş, Musa, *Bursa Kılavuzu*, İstanbul 1944.
- Başbakanlık Bakanlıklar Arası Tayin Daire Başkanlığı 30.11.1.0.
- Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı 30.18.1.1, 30.18.1.2.
- Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü 30.10.0.0.
- BOA., Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)
- BOA., Dahiliye Nezareti (DH)
- BOA., Hariciye Nezareti (HR)
- BOA., İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS)
- BOA., İradeler
- BOA., Maliye Nezareti Evrakı (ML)
- BOA., Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)
- BOA., Sadaret Evrakı A.
- BOA., Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD)
- BOA., Yıldız Evrakı Y.
- Bursa İpek-İş Dokumacılık ve Türk Anonim Şirketi Sınai ve Ticari Muhasebe ve Muamelatı*, İstanbul 1938.
- Bursa İpek-İş Mensucat T.A.Ş. Tarihsiz Broşür.*
- Bursa Kaphıcaları Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelesnamesi*, İstanbul 1928.
- Bursa Konserve Komandit Şirket Nizamnamesi*, Bursa 1914.
- Bursa Vilayet Salnamesi 1927*, Bursa 1927.
- Cenubi Marmara Havzası Bursa Vilayeti Coğrafyası*, Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Coğrafya Encümeni, İstanbul 1927.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CBA)
- H. Cemal-Sadrettin, *10 Yıl İçinde Bursa*, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, İstanbul 1933.
- Sümerbank Merinos Fabrikası Tarihsiz Broşür.*
- Üsküdari, Faruk, *Eski Bursa'dan Notlar*, Bursa Sanayi ve Ticaret Odası Yayını, Bursa 1972.